

791
M18

KÉZIRAT

HELYTÖRTÉNET
REV. 2017.

Készült a MAFILM Budapest Stúdióban

BEREMÉNYI GÉZA
filmje

A TANÍTVÁNYOK

Főszerepekben:

EPERJES KÁROLY, GELLEY KORNÉL,
BÁSTI JULI, CSERHALMI GYÖRGY,
RAJHONA ÁDÁM, BALKAY GÉZA

Fényképezte:

KARDOS SÁNDOR

A tanítványok című film történeti háttér

Bereményi Géza új filmje a szó valóságos és legjobb értelmében történelmi film. Történelmi elsősorban azért, mert valóságos történelmi esemény a tárgya és legfontosabb szereplői is történelmi alakok. Ezek között kettő: Magyary Zoltán professzor és gróf Teleki Pál egykori miniszterelnök valóságos alakjukban, nevükkel szerepelnek s a film igyekszik alakjukat, külső megjelenésüket is a valóságnak megfelelően ábrázolni.

A film cselekményének vezérfonala egy kiállítás, mely leleplezi a latifundium Magyarországának társadalmi egyenlőtlenségeit, adatokkal tárja fel a dolgozó osztályok nyomorát. A kiállítást a késői Horthy-kor legfontosabb társadalomreformer szándékú műhelyei rendezik. A film ezeket a műhelyeket mutatja be. A kiállítás történeti valóság. A Táj- és Népkutató Központ kiállítása 1938-ban, Imrédy Béla miniszterelnöksége és Teleki kultuszminisztersége idején lényegében az volt és úgy zajlott le, ahogy a film bemutatja. Két egyszerre együttműködő és rivalizáló tanszék, illetve egyetemi tanszék melletti intézet rendezvénye volt: Magyary Zoltán Magyar Közigazgatástudományi Intézetéé és Teleki Pál, mint tanszékvezető földrajzprofesszor Táj és Népkutató Intézetéé. Mindkettő a népi írók által ihletett ifjú társadalomtudósok, a falukutatók központja volt. A kiállítást a rendezők a társadalom felrészésén, a kormány reformtörekvései presszió általi erősítésén túlmenve arra is alkalmasnak vélték, hogy a kormánnyal áttörésszerűen elfogadtassák a falukutatást, a keményen tényfeltáró szociográfia gyakorlatát. Teleki, aki a kormány részéről támogatta a vállalkozást, azon túl, hogy a hivatalos társadalom reformok iránti fogékonyságát maga is növelni kívánta, le is akarta szerelni a fiatal értelmiség radikalizmusát és társadalomjobbító szándékát, be akarta vonni a Horthy-rendszer alkotmányának sáncái közé. A kiállítás mindkét ellentétes törekvés számára kudarc volt. A rendező fiatal értelmiség levonta azt a következtetést, hogy ezzel a rendszerrel „nem lehet szóba állni”, Teleki azt, hogy a falukutatók javíthatatlan társadalomfelforgatók. Ezután lássuk a rendező műhelyeket és vezetőit.

BEREMÉNYI GÉZA
filmje
A TANÍTVÁNYOK
Főszerepekben
EPERJES KÁROLY, GELLEY KORNÉL,
BÁSTI JULI, CSERHALMI GYÖRGY,
RAJHONA ÁDÁM, BALKAY GÉZA
Fényképezte:
KARDOS SÁNDOR

Magyary Zoltán jogász professzor, a korszak legrangosabb közigazgatási szakembere 1885-ben született s 1945 áprilisában önkézzel vetett véget életének. Pályája során lényegében egyforma időt töltött a gyakorlati közigazgatás apparátusában és az elméleti közigazgatási kutatómunkában. Klebelsberg Kunó gróf kultuszminisztériumában a tudományszervezést irányította, ő vetette meg a szakszerű magyar tudománypolitika alapjait. A harmincas években egyetemi oktató. Az általa létrehozott és vezetett közigazgatási intézet kutató és tényfeltáró munkájával arra törekedett, hogy egy olcsóbb és hatékonyabb közigazgatás létrehozását előmozdítsa. Magyary nem csupán szakember volt, hanem politikai gondolkodó is. Számára a közigazgatás nem államigazgatási rutinmunkát jelentett, hanem a korszerű politikai tevékenység lényegét. Nem pusztán szakszerűbb közigazgatást akart, hanem „szolgáló” közigazgatást. A közigazgatás reformjához fel akarta térképezni az ország reális gazdasági-társadalmi helyzetét, s ennek a törekvésnek jegyében tanszéke, intézete menedékévé lett a falukutató reformerek utánpótlásának. A professzor a film középpontjában álló kiállítással elsősorban közigazgatási reformterveinek akart lökést adni.

Teleki Pál gróf neve jóval ismertebb. Az 1879-ben született erdélyi arisztokrata előbb volt neves földrajztudós, aki a magyar földrajzi tudományok történetébe is beírta nevét, mint politikus. Tudományos munkássága már az első világháború előtt és alatt kezdett összekapcsolódni politikai működésével. A trianoni béketárgyalások előestéjén és idején a békeelőkészítő munkának, a menthető mentésének szolgálatába állítja földrajztudósi ismereteit. Ettől kezdve előtérben álló politikus, Bethlen István közeli harcosára. Bethlen előtt miniszterelnök 1920–1921-ben. Ekkori szerepléséhez

rossz történelmi emlékek fűződnek: az ellenforradalmi kurzus több intézkedésének kodifikálása: a zsidó egyetemi hallgatók számát korlátozó „numerus clausus” és az emberi méltóságot megsűfolyó botbűntetést visszaállító rendelet. A húszas évek idején amolyan politikai szürke eminenciásként irányítja — egy ideig kormánybiztosként is — a rendszer irredenta propagandáját. A harmincas években, a német előretörés és a nyilas megeléknülés idején politikai szerepe erősödik. Imrédy kormányában — Imrédy a kormányzat németellenes szárnyának képviselőjeként kerül kormányra, majd Németország erősödése láttán átvált a fasiszta vonalra — kultuszminiszter. Ebben a minőségben jelenik meg a filmen. Intézete, hasonlóan Magyaryéhoz szintén politikai menedéke a leleplező tényfeltárás ifjú híveinek, a falukutatóknak. Imrédy után ő a miniszterelnök. A kormányzat, a magyar történelmi nagybirtok körei németellenes konzervatív szárnyának, a visszavonult Bethlen után legfontosabb politikusa. Kormányát alatt hátrább szorul a nyilaspárt, de a német nyomás egyre inkább engedményekre kényszeríti az uralkodó körök angolbarát szárnyát is. Teleki kormánya alatt csatlakozik az ország a Berlin-Róma „tengelyhez”, kapja vissza — Teleki számára súlyos politikai és lelkiismereti aggályokat támasztva — az ország a második Bécsi Döntés során a németek kezéből Észak-Erdélyt és a magyar fasiszta erők leszerelése végett meghozzák a már igen súlyos következményeket jelentő második zsidótörvényt. Ehhez azt is hozzá kell tennünk: Teleki érzelmileg erősen és meggyőződésből antiszemita volt (ami pl. Bethlen nem) és a törvényt csak azért hozatta fél szívvel, mert a németeknek és bérenceiknek tett engedmény volt, egyébként nem állt távol szellemétől. Németekkel szembeni politikájának nem csak engedményekkel manőverező és kapituláns lépései voltak. 1939-ben nem engedte a Lengyelország ellen vonuló német hadsereget magyar területen átvonulni, viszont menedéket adott a lengyel hadsereg menekülő egységeinek. 1941-ben „örökbarátsági szerződést” kötött Jugoszláviával. A trianon miatt eladagolt ellenséges országhoz való közeledésnek németellenes éle volt, a német külpolitikai nyomásnak kívánt ellensúlya lenni. Érthető a politikusi lelki összeomlása, amikor egy hónappal a szerződés megkötése után a kényszerűen, de valóságosan szövetséges Német Birodalom megtámadja Jugoszláviát s itt nincs mód arra, hogy a magyar kormány megtiltsa a német csapatok, meghozza ebben az esetben a támadó főerők magyar területen való átvonulását. Teleki öngyilkossággal tiltakozik az ellen, amit elhárítani nem tudott. Ezzel a gesztussal próbál még valamit tenni, hogy nemzete becsületén halványítsa a hitszegés gyalázatának foltját. 1941 április 3-án szegezi önmagának a fejevett.

A film által megmutatott két társadalomtudósi és egyben reformer műhely menedékében még egy másik áramlat is tevékenykedik. Az itt menedéket élvező radikális falukutatók. Ők jobbára maguk is parasztszárvasz diákok, fiatal tudósok. Hangadójuk és filmbeli vezérük szintén valóságos személy. *Török Imre* mintája *Kovács Imre* a későbbi parasztpárti politikus, akinek filmbeli megformálása az egykori közszereplő külsejét is igyekszik felidézni. Kovács Imre 1913-ban született József főherceg alcuti birtokán. Apja, az alföldi református vidéki mesterember ekkor a főhercegi uradalomban volt kulcsár. Ez a családi és társadalmi háttér

meghatározta fia pályáját. A fiú nem a paraszti világban nőtt fel, hanem Budapesten, a református árvaházban. Szűkösen, de nem nyomorban. Elkötelezettsége a falusi szegénység sorsa iránt életrajzi ihletésű, de személy szerint vállalt politikai döntés, nem helyzete sorsszerű következménye. Közgazdasági egyetemet végez, a református diákszálló, a Pro Christo Szövetség által fenntartott Diákok Háza lakója. Itt egyetemi hallgató korában egy kommunista sejtnek is tagja rövid időre. 1937-ben hírnevét a „Néma forradalom” című szociográfia alapozza meg, mely ráirányítja a figyelmet a paraszti szegénység körében működő vallási szektákra, mint a nyomor embert torzító következményére, s egyben mint kétségbeesett ellenállási formára. A könyv miatt bíróság elé is kerül (erre történik a filmben utalás). Az alak bemutatásában hűséges a film akkor is, amikor utal a fiatal népvezér társasági és szerelmi sikereire. Kovács Imre a népi mozgalom egyik legradikálisabb vezetője volt. A Márciusi Front szervezésében a kommunisták közvetlen harcosára. A háború idején harcos társuk és vitapartnerük, aki a radikális földosztás mértékében a kommunistákat is túllicitálta. Már a háború előtt részese annak a kísérletnek, amely a népi mozgalmat politikai párttá akarta alakítani, s meg akarta szervezni a parasztpártot. Tevékeny részese 1944-ben az ellenállási mozgalomnak. 1945-ben, amikor a Nemzeti Parasztpárt megalakul, annak második embere lesz, Veres Péter pártelnök mellett a párt főtitkára. A pártnak azt a szárnyát vezeti, amely a volt földműves szegénységre, az új földhözjuttatottakra támaszkodó pártnak identitását a kommunistákkal szemben akarta meghatározni, oly módon, hogy a kommunista párttól élesen elhatárolódva kívánta megszabni a parasztpárt politikai vonalát. Az 1947-es választás után elhagyta az országot és az emigráció egyik vezető politikusa lett. E minőségében 1956-ban egy cikkében megírta, hogy az „emigráció mandátuma lejárt”, s hogy az emigrációnak a Magyarországon belüli politikai megújuláshoz kell igazodnia. Ez nyitást jelentett volna a hazai politikai élet felé, ennek útját azonban elvágta 1956 ősze. Emigráns közéleti emberként halt meg 1980-ban.

A filmnek még egy szereplője követ valóságos mintát, ha nem is kifejezett kulcsfiguraként. Az idősebb gróf alakjának megformálásához valószínűleg a két nevezetes nyilas gróf egyike, *Festetics Sándor* szolgált például (a másik nevezetes nyilas gróf Pálffy Fidélt volt). Amint a filmbeli földbirtokos is „színes” figura: futballtréner, amatőr pilóta és a birtoka cselédeiből felállított nyilas különítmény parancsnoka, a mintául szolgáló Festetics Sándor is „színes” pályát futott be. A diplomataként indult arisztokrata ugyanis 1918–1919 fordulóján rövid időre a Károlyi vezette forradalmi rezsim honvédelmi minisztere volt. A harmincas években a gróf saját nyilas pártot alakított, majd Szálasi pártjához csatlakozott.

A film egészét tekintve. A háttér pontos és korhű bemutatása egyúttal a mai problémák gyökereinek termékeny vizsgálata.

Főcímlista

A filmet dr. Szaniszló József emlékiratának felhasználásával

írta és rendezte: Bereményi Géza

Látvány—jelmez: Pauer Gyula

Zene: Darvas Ferenc

Fényképezte: Kardos Sándor

Szereplők:

Fehér József	<i>id. Fehér József</i>	Eperjes Károly
Magyary Zoltán		Gelley Kornél
Comtesse		Básti Juli
Gráf Alex		Cserhalmi György
Teleki Pál gróf		Rajhona Ádám
Török Imre	<i>Kovács Imre</i>	Balkay Géza
Engel	<i>Elek Péter</i>	Kézdy György
id. Fehér József	<i>id. Fehér József</i>	id. Eperjes Károly

A TANÍTVÁNYOK velencei sajtófogadtatásából (1985 augusztus 27.)

Az igazi meglepetés Budapestről jött... A tanítványok az önmarcangoló emlékezés filmje, kivételes eleganciával megörökített tanúságtétel, vagyis Bereményi Géza ígéretes rendezői bemutatkozása /L'UNITA

*

Vajon Magyarország dédelgethet-e még komolyan utópiákat, vagy már kipróbált mindent? ... Erre a kérdésre találunk nyílt és kevésbé nyílt válaszokat, reflexiókat Bereményi Géza filmjében /LA STAMPA

*

A tanítványok figyelemreméltó mű, elsősorban dialektikussága miatt /CORRIERE DELLA SERA

*

...kiemelkedően szép részletekben és pillanatokban bővelkedő történet /LA NUOVA

*

Az ambíciózus alkotás a magyar filmművészet immár húsz éve uralkodó irányzatába, törekvéseibe illeszkedik bele: a Történelemtől való eszmefuttatások, a múltat és a jelent szembe-síftó, a tegnapi eseményeiben a ma okait kutató művek sorába /IL GIORNO